

משירי מרדכי שטריגלער במחנה בוכנוואלד*

הסופר והעיתונאי מרדכי שטריגלער הגיע למחנה בוכנוואלד ב־5 באוגוסט 1944 בטרנספורט של 1459 אסירים לאחר חיסול המחנה לייצור תחמושת של מפעלי האסאג בסקרז'יסקו קמיינא (מחנה C. Werk¹). היה זה עבור שטריגלער המחנה הנאצי השנים עשר שהיה עליו לשרוד בו עד לשחרורו מבוכנוואלד ב־11 באפריל 1945.² במשך כעשרה חודשים של חייו במחנה בוכנוואלד ולאחר השחרור – עד ראשית יוני 1945 – כתב מרדכי שטריגלער את הפרק האחרון שלו, כסופר ועיתונאי, תחת שלטון הנאצים.

פעילותו של מרדכי שטריגלער בבוכנוואלד ובקרב שארית הפליטה מיד לאחר השחרור, הוא פרק עלום השייך גם לתולדות ספרות יידיש וגם לתולדות עיתונות שארית הפליטה.³

על מרדכי שטריגלער לא נכתב כמעט דבר בתחומו של חקר ספרות יידיש בכלל וספרות השואה ביידיש בפרט.⁴

* מאמר זה נכתב במסגרת מכון דב סדן, בתמיכת מלגה המשותפת למשרד הקליטה, למכון מדעי היהדות ע"ש מנדל ולחוג לשפה ולספרות יידיש באוניברסיטה העברית. תודה מיוחדת לקרן הלאומית למדע שבעזרתה מתבצע המחקר המקיף על יצירתו של מרדכי שטריגלער ביידיש ובעברית.

1 מחנה העבודה סקרז'יסקו קמיינא נוסד באוגוסט 1942 וחוסל ב־1 באוגוסט 1944. זה היה מחנה ליהודים בלבד, שסופח למפעלי האסאג שנמצאו בעיר סקרז'יסקו קמיינא. המחנה כלל שלושה מפעלים (בגרמנית: Werk) שצוינו באותיות Werk A, Werk B, Werk C. במחנה C נאלצו האסירים לעבוד עם חומצת 'פיקרין', שנחשבה מסוכנת ביותר.

2 מ. שטריגלער הוטבע בו בהגיעו לבוכנוואלד מספר האסיר 68060. הוא שהה ב'מחנה האוהלים', ועבר לבסוף לצריף 23. זה היה צריף האסירים היהודים. שטריגלער נרשם במחנה בוכנוואלד כצ'כע. אנו מודים על המידע לגב' סבינה שטיין מארכיון בוכנוואלד.

3 על הידוע לנו בקשר למרדכי שטריגלער בבוכנוואלד ראה לעיל בגליון זה של חוליות, יחיאל שיינטוך, "תחיית המתים" – העיתון הראשון של שארית הפליטה ועורכו, עמ' 191–218.

4 בשנים האחרונות נכתבו מספר עבודות על חייו ויצירתו של מרדכי שטריגלער: יחיאל שיינטוך; 'מבוא לחקר יצירתו של מרדכי שטריגלער ביידיש ובעברית', חוליות 9, ירושלים, קיץ 2005, עמ' 223–237; מרים טרין; עבודת Maîtrise – Miriam Trinh: Zwischen Tradition und Kunst: Schoaerfahrung und der Versuch ihrer Interpretation im literarischen Zeugnis Mordkhe Shtriglers, Université de Paris – Sorbonne,

במסגרת מכון דב סדן מתוכננת הוצאה לאור של ספר (שם זמני: מרדכי שטריגלער ופעילות המחותרת התרבותית בקרב הילדים במחנה בוכנוואלד, מאוגוסט 1944 עד יוני 1945), שבמרכזו תעמוד דמותו של אחד מחשובי סופרי יידיש ועיתונאיה, במחצית השנייה של המאה ה-20. ספר זה יכול מספר חטיבות דוקומנטריות – החל מעיתון שארית הפליטה הראשון 'תחיית המתים', יומן שנכתב בבוכנוואלד בידי אברהם יצחק גוטליב (אהוביה), אחד המשתתפים בהכנת העיתון, תיעוד בעל-פה עם מחבר היומן (כיום תושב קיבוץ נצר סירני), – וכן חטיבה ספרותית הכוללת שירי מ. שטריגלער שנכתבו במחנה לפני השחרור וקריאה פומבית של הסופר אל אנשי שארית הפליטה מיד לאחר השחרור לאחד הכוחות למען החיאת לשון יידיש ותרבותה.⁵ חטיבות אלה ילוו בשני מבואות מקיפים על המשתמע מן התיעוד ההיסטורי ועל מהותם וחשיבותם של שירי מ. שטריגלער כעדות ספרותית-היסטורית לכוח העמידה של המחותרת התרבותית למען ילדי בוכנוואלד.

מרדכי שטריגלער ידוע ומוכר בדור של ניצולי השואה כמחבר של שבעה ספרים על חיי היהודים ומותם תחת שלטון הנאצים בזמושטש (עיר ימי ילדותו), מיידאנק, במחנה Werk C. בסקרז'יסקו קמיינא ובמחנה בוכנוואלד.⁶ ספרים אלה נכתבו במשך זמן קצר יחסית משנת 1945 עד 1952.⁷ כמספר הזה כתב שטריגלער רומנים,

3 + 135, p. 1998-1999; יתר על כן: יחיאל שיינטוך: 'אפגעציילטע ווערטער וועגן מרדכי שטריגלערס וועג אין דער יידישער ליטעראטור און פרעסע', פארווערטס, ניו-יאָרק, 10.5.2002, ז' 17; הנ"ל: 'מרדכי שטריגלער אויפן שיידוועג נאך בוכנוואלד', פארווערטס, ניו-יאָרק, 28.5.2004, ז' 11; שם, 4.6.2004, ז' 6; הנ"ל: 'תחיית המתים' – די ערשטע צייטונג פֿון דער שארית-הפליטה און איר רעדאקטאָר', פארווערטס, ניו-יאָרק, 3.6.2005, ז' 15.

5 קריאה פומבית זאת נכתבה במחנה בוכנוואלד המשוחרר, בחודש מאי 1945 על ידי מרדכי שטריגלער והופיעה כחוברת בשם: צו אייך שוועסטער און ברידער באַפֿרײַטע: נאָכמלחמה־פּראָבלעמען פֿון ייִדישן פֿאָלק, ניו-יאָרק, ציקאָ, 1945.

6 את שמות הספרים ראה ב'מראי מקום' למאמר של יחיאל שיינטוך בחוליות 9. פרטים בהערה 4 כאן, לעיל.

7 על כתיבת ספריו על השואה מיד עם השחרור כתב שטריגלער במכתב לה. ליוויק מפאריז באוגוסט 1945, וזו לשונו: "נאך דעם ווי איך האָב בײַ דער מיידאָנקער גאַזקאַמער איבערגעלאָזט עטלעכע פֿאַרטיקע, באמת לויט־מישן־מיינונג גוטע ווערק – האָב איך געשוויירן מער נישט צו שרייבן. קומענדיק אָבער אַרויס לעבעדיק פֿון מיידאָנקע נאָך סקאַרוזשיסקאָ האָב איך ווידער (נישט געקענט אויסהאַלטן...) גאַנצע טעג גענומען שרייבן (חברים האָבן געשיצט פֿון אַרבעט...) און שפּעטער אַלע פֿאַרטיקע מאַנוסקריפטן געלאָזט ביים באַד אין בוכנוואָלד... האָב איך אין בוכנוואָלד אָנגעהויבן אויפֿסניי – און ווידער זיינען אַלע פּתֿים פֿאַרניכטעט געוואָרן... האָב איך נאָך דער באַפֿרײַונג זיך אײַנגעשלאָסן אין אַ צימער און געזאָגט: יעצט עקזיסטירט פֿאַר מיר גאַרנישט, נאָר דאָס פֿאַפּיר און די פֿערער... און 2 מאָנאַטן געשריבן!" |לאחר שהשארתי ליד תא־הגאזים של מיידאנק כמה כתבים מוכנים וטובים־לדעתי – נשבעתי לא לכתוב יותר. אך לאחר שיצאתי חי־וקיים ממיידאנק, סקרז'יסקו, שוב (לא יכולתי להתאפק) והתחלתי בכתביה ימים שלמים (חברי פטרו אותי מעבודה...) ואחר כך השארתי את כל כתבי־היד המוכנים ליד המרחץ

מסות וסיפורים קצרים על יהודי פולין בדורות שלפני השואה ועל יהודי שארית הפליטה, עד 1960. על אף פוריותו כסופר ומשורר כאחד, ב־15 השנים הראשונות לאחר מלחמת העולם השנייה, ידוע מרדכי שטריגלער ומוכר יותר כעיתונאי ועורך כתיבת ועיתונים ביידיש, בעיקר בניו־יורק, שאליה הגיע ב־1953.⁸

כשמרדכי שטריגלער זכה, ניצל ושחרר מאחזות הנאצים במחנה בוכנוואלד, הוא היה כבן 26, איש צעיר, בוגר ישיבות ליטא, בהן למד בערך מגיל 10 עד השתקעותו בווארשה ב־1937, בעל סמיכה לרבנות בגיל 16.

כבעל נסיון עשיר כסופר, עורך ועיתונאי מתחיל, היה מוכר בסקרז'יסקו קמיינא בשם העט שלו ובכינוי 'מאָטעלע פֿון מאָמענט'. הכרה זאת העניקה לו במחנה מעמד מיוחד וסטטוס של 'פרומיננט', שהיה עבורו לא פעם קרש הצלה בתנאי השלטון וסכנות החיים שארבו לאסירי המחנה בכל יום.⁹

תחת שלטון הנאצים, כפי שמעיד שטריגלער בעצמו, הוא הרבה לכתוב ואף להשתתף באופן פעיל (תוך סיכון עצמי) במופעי תרבות, ביניהם פומביים, שבהם נכחו שלטונות המחנה היהודים וממונים גרמנים.¹⁰

דבר ממה שכתב מרדכי שטריגלער תחת שלטון הנאצים, כך היה מקובל לחשוב, לא שרד – עד שלאחרונה התגלו שירים שלו שנכתבו בבוכנוואלד תחת שלטון הנאצים. על חלק משירים אלה ועל הקשרם ההיסטורי־תרבותי נדון בקצרה כאן בהמשך.

מדובר באוסף של אחד עשר שירים שנמצאו בארכיון של המכון היהודי ההיסטורי בווארשה.¹¹ מתוך הערה בקטלוג הארכיון נובע, שהתיק בו נמצאו השירים כלל במקור 35 עמודים, אולם כיום נותרו בו 20 בלבד.¹² הטקסטים כתובים ביידיש, מודפסים במכונת כתיבה באותיות עבריות, כאשר כל עמוד ממוספר וכל שיר נושא לא רק כותרת אלא גם ציון שם המחבר והוא מרדכי שטריגלער.¹³ סביר להניח ששירי שטריגלער המועתקים במכונת כתיבה באוסף שלפנינו היו קיימים במקור בכתב־יד, ומה שיש לפנינו אלה הן העתקות מכתב־היד המקוריים,

בבוכנוואלד. אך בבוכנוואלד התחלתי מחדש – ושוב אבוד אבוד כל הכתבים. לאחר השחרור סגרתי עצמי בחדר ואמרתי: מכאן ואילך לא קיים בשבילי אלא הניר והעט... וחודשים כתבתי!¹⁴

8 ראה מאמרו של י. שיינטוך בפאָרווערטס, 10.5.2002, פרטים בהערה מס' 4, לעיל.

9 הדמות מעכעלע, מעין alter ego של מרדכי שטריגלער – חייה, מחשבותיה ומעמדה בקרב אסירי אחד המחנות בסקרז'יסקו קמיינא, מתוארת בידי שטריגלער בשני הכרכים של ווערק צע, הוצאת צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון יידן אין אַרָגענטינע, בוענאָס־אירעס, 1950.

10 ראה תיאור נרחב על הפעילות התרבותית בה השתתף מעכעלע, בתוך: מרדכי שטריגלער: ווערק צע, כרך שני, פרק 22, עמ' 106–123.

11 הפריטים נמצאים בחטיבת השירים W, בתיק מס' 116.

12 חסרים העמודים הבאים: 9–11; 20–22; 25–28; 31–35.

13 מן הראוי לציין, שחלק מן השירים סומן ברישום מוטעה של שם המחבר, כגון מרדכי שטרענגלער. במקום אחר מופיעים ראשי־התיבות 'מ.ש.' בלבד.

העתקות שנעשו אחרי המלחמה, על ידי מישהו שלא ידע את שטריגלער: ראה הכתיב של שם המחבר – שטרענגלער במקום שטריגלער. כבר הוסבר לעיל במאמרו של י. שיינטוך (עמ' 191–218) שמיד לאחר השחרור נאלצו המו"לים של גליון 'תחיית המתים' לכתוב את הכול בכתב־יד, משום היעדר אותיות בדפוס (קרי: אותיות דפוס או מכונת כתיבה עם אותיות עבריות).

בניגוד לציון שם המחבר, חסר כל ציון תאריך ומקום הכתיבה. אולם ניתן למצוא רמז על המקום אליו משויכים השירים וזאת בתוך מה שנראה כותרת כללית למכלול השירים יידין אין בוכנוואלד זינגען... (יהודים בבוכנוואלד שרים). כותרת זו מופיעה מעל הטקסט של השיר הראשון הנקרא 'אבי מע זעט זיך' (ובלבד שמתראים), אשר מכונה מיד בהמשך כ'אינלייטונגס-מאָטיוו' (נעימת פתיחה). נדמה אפוא שהשירים היוו יחידה אחת ויש אפשרות ששירים אלה של שטריגלער היו בין החומרים שהוא תכנן לפרסם בגליונות הבאים של 'תחיית המתים' שעליהם הוא מכריז בסוף הגליון הראשון.¹⁴ רמז לכך יש לנו, אולי באותה הכותרת הכללית החלה על כל אוסף השירים שלו.

כותרת זאת נראית ככותרת עיתונאית, שבאה בראש הרצף המסודר של שירי שטריגלער. יתר על כן, שלוש הנקודות שלאחר הכותרת הכללית מרמזות אולי על שני דברים: א) סידור מאוחר של טקסטים אשר מילאו את תפקידם קודם לכן ועכשיו סודרו כמסכת; ב) סידור פתוח של אוסף המוכן לקבל לתוכו הכול, או מבחר של מרב הטקסטים שיאסוף המאסף למטרות תיעוד.

גם את זמן כתיבת השירים ניתן לשחזר וזאת על סמך תוכן הכתוב וסגנונו ועל כך נעמוד עוד בהמשך בניתוח שיר הפתיחה הנ"ל. על כל פנים יש לשער שהשירים חוברו במחנה בוכנוואלד עצמו, בימי שלטון הנאצים.

השירים אינם קשורים ביחידה אחת על ידי הכותרת הכללית בלבד, אלא מאופיינים על ידי קו משותף בולט, אשר מקשר ביניהם: רובם טקסטים המיועדים להצגה מוזיקאלית או לדקלום. מצביעים על כך ברורות מרכיבים כמו פזמון חוזר או מנגינה מסוימת לפיה יש לשיר את הטקסט. כמו כן יש שלושה שירים מסומנים בהערה 'רעציטאַציע' (דקלום). ניתן להבחין בכך שחלק מהטקסטים מהווים עיבודים של שירים קלאסיים מתוך ספרות יידיש, שנעשו על ידי שטריגלער ככוונה להלביש להם תוכן היסטורי חדש, המשקף את הלכי הרוח בקרב המחותרת התרבותית באותה התקופה.

14 המאמר האחרון, הנקרא 'וואָס מיר האָבן געקענט – האָבן מיר געטון', שהופיע ב'תחיית המתים', עמ' 5–6, מסתיים *in medias res*, כאשר המחבר מתחיל לתאר את הפעילות החינוכית של המחותרת היהודית במחנה בוכנוואלד, וכותב: "[...] און וויפֿל האַרץ־קלעמעניש האָט געקאַסט יענע אוימלעגאַלע שולע, וועלכע מיר האָבן אינגעאַרדנט אין בלאַק 23, וווּ יעדן טאַג האָט מען מיט די קינדער עטלעכע שעה געלערנט און זיי אַ מענטשלעכע דערציִונג געגעבן?" מיד לאחר סוף המאמר הוא הוסיף בסוגריים: "פֿאַרטזעצונג קומט". על הסיבות לאי־הופעת גליונות נוספים של 'תחיית המתים' – ראה במאמרו של חיאל שיינטוך, לעיל, עמ' 207–208.

למרות הכותרת 'יהודים בוכנוואלד שרים...' המתייחסת ליהודי בוכנוואלד בכלל, ניתן להסיק, במיוחד לאור ההוראות לדקלום ולאור העיבודים הספרותיים של חומר קלאסי להוראה ביידיש, מהתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ששירים אלה קשורים לילדי בוכנוואלד במיוחד.

על כך שניתן לדבר על טקסטים עם תוכן ואף מסר חינוכי מובהק מצביע מספר מוטיבים החוזרים ונשנים כגון עידוד להחזיק מעמד, הצורך לאסוף כוחות למען עתיד טוב יותר בו ישלוט הצדק ויעגשו הפושעים, והדגשת ערכים אוניברסליים כמו אחווה ושוויון, מוטיבים בהם מתהדרת גם האווירה הסוציאליסטית של התקופה והמתחרת הכללית הקומוניסטית. כמו כן יש שיר אחד שכולו מוקדש לדור ילדי בוכנוואלד, בשם הסמלי 'הינטיקע קינדער' (הילדים של היום).

הנתונים העולים מבדיקה ראשונית של החומר הארכיוני אמנם מגבירים את הסבירות לראות באוסף הנדון אכן שירים מפרי עטו של מרדכי שטריגלער ממחנה בוכנוואלד. ואולם נחוץ להביא מספר עובדות נוספות, שעלו מבדיקה מורחבת יותר, כדי לתמוך בקביעה סופית של מחברותו של שטריגלער לגבי אותם טקסטים שנתגלו:

1) בארכיון של המכון היהודי ההיסטורי בווארשה נמצאה עדותו של הילד הנריק שילר משנת 1945 בה נמסר השיר 'הינטיקע קינדער' – הוא השיר המוזכר לעיל מתוך האוסף שנתגלה. הילד העיד גם על שטריגלער כמחבר השיר, אולם שמו מופיע שם משובש במקצת כ'שטריינגלער משה'.¹⁵

2) בספרון בשם *Les enfants de Buchenwald* שפורסם על ידי ארגון OSE בז'נבה בשנת 1946, יש נספח עם שמונה שירים. שלושה מתוכם נמצאים גם באוסף שנתגלה לאחרונה.¹⁶ אך בספרון לא מצוין שם המחבר. כפי שהספר מתאר את ילדי בוכנוואלד ובמיוחד את דרכם של אלה שהגיעו לאחר השחרור לצרפת, ניתן לשער שהשירים המובאים בספר נאספו מפי הילדים עצמם.

15 העדות כלולה באוסף השירים W, מס' התיק 11. מתוך רישום הארכיון על העד נובע, כי Henryk Schiller, יליד טרנובוג, משנת 1933, הגיע לבוכנוואלד עם אימו ועם אחיו ממחנה העבודה סקרז'יסקו קמיינא. יתר על כן הוא שרד, שוחרר וחזר יחד עם בני משפחתו לקראקוב כדי לצאת מפולין סופית באוגוסט 1945, לאחר הפוגרום בקראקוב ב־14 באוגוסט 1945. נוסף על כך נובע מתוך רשימת האסירים בארכיון של מוזיאון בוכנוואלד (Gedenkstätte Buchenwald), שאותו ילד אכן הגיע עם אימו שרה ועם אחיו מֶנְק, הצעיר ממנו בשנה, בטראנספורט היחיד מסקרז'יסקו קמיינא לבוכנוואלד ב־5 באוגוסט 1944. הוא הגיע אפוא במשלוח אחד עם מרדכי שטריגלער. אנו למדים גם, שהילד סופח לאותו הצריף 23 במחנה בוכנוואלד, בו נמצא גם שטריגלער, אשר לימד בצריף זה במסגרת שיעורי המתחרת לילדים היהודים. על מסירת המידע אנו מודים לגב' ספֶנָה שטיין מארכיון בוכנוואלד.

16 Union O.S.E. (Œuvre de Secours aux Enfants), *Les enfants de Buchenwald*, Genève, 1946. ברצוננו להודות לגב' יהודית המנדינגר, תושבת ירושלים ומדריכה לשעבר בצרפת מטעם אירגון O.S.E. של קבוצת ילדים, שהגיעה מבוכנוואלד לצרפת, על כך שהיא הפנתה אותנו לשירים המובאים בספר הנ"ל.

3) מתברר אפוא שאת ההוכחה הבלתי ניתנת לערעור למחברות השירים הנדונים יש לחפש בעדויותיהם של ילדי בוכנוואלד לשעבר. ובאמת עלה בידינו לגבות עדויות ישירות וחד־משמעיות, נוסף לאלה של שילר מחד גיסא, ואחרים בספרון OSE מאידך גיסא. עד כה אנו יכולים להסתמך על שני עדים נוספים.

מר חיים זילברשטיין, תושב ישראל ויליד וארשה, הגיע באותו המשלוח כמו שטריגלער מסקרז'יסקו קמיינא לבוכנוואלד והוא אז בן 17. גם הוא היה בצריף 23 והיה אחד הילדים שלמדו עם מרדכי שטריגלער. הוא מעיד על כך שבוכנוואלד הוא השתייך לקבוצה נבחרת של בחורים בעלי 'קול טוב יותר' שהופיעו מדי פעם לפני קהל של אסירים מהמחנה הקטן בבוכנוואלד, ובמופעים אלו הציגו הילדים שירים שנמצאים גם באוסף הנדון. מר זילברשטיין נזכר בשלושה שירים מהאוסף ושר אותם לפנינו. אחד מהם נכתב על ידי שטריגלער למנגינה של שיר בידיש המוכר היטב בשם 'אַרום דעם פֿיער'.¹⁷ השיר של שטריגלער נושא את השם 'יעדע געשיכטע' (כל סיפור/היסטוריה). הוא שיר מספר 10 באוסף ועוד נרחיב לדון בו בהמשך. מר זילברשטיין מאשר שהשירים שהוא למד וזוכר עד עצם היום הזה הוצגו לפניו כפרי עטו של מרדכי שטריגלער.

העד השני, מר יאָסל שוואַרצבערג יליד העיירה קוזייניץ (Kozienice) המתגורר כיום במלבורן, היה בן 14 כאשר הגיע גם הוא מסקרז'יסקו קמיינא לבוכנוואלד. כדרכם של חיים זילברשטיין ומרדכי שטריגלער הוא היה בצריף 23 ולמד יידיש עם שטריגלער באותה קבוצת הילדים כמו זילברשטיין.¹⁸ מר שוואַרצבערג מעיד על כך שהוא השתתף בקונצרטים קטנים שנערכו בצריף 23 עצמו לאסירי הצריף, וכללו למשל שירים כמו השיר המוזכר 'יעדע געשיכטע'. גם הוא שר את השיר בדומה למר זילברשטיין, לפי המנגינה של 'אַרום דעם פֿיער'.

יאָסל שוואַרצבערג התגלה כעד מפתח גם מבחינה נוספת. הוא מסר לידינו צילום של חוברת שחיבר בעצמו לאחר שחרורו מבוכנוואלד ולאחר הגיעו לצרפת עם משלוח של חלק מילדי בוכנוואלד. בחוברת רשם שירים שהיו שרים בבוכנוואלד וביניהם גם שירים שנמצאים באוסף שלנו. אף על פי שבחוברת שלו לא הוסיף את שם המחבר, הוא מאשר את מחברותו של שטריגלער לגבי חלק מהטקסטים.¹⁹

17 את הטקסט המשוחזר של 'אַרום דעם פֿיער' ואת התווים ראה בנספח בסוף המאמר.
18 על מרדכי שטריגלער, כמורה ליידיש, בקרב ילדי בוכנוואלד, ראה במאמרו של י. שיינטוך, "תחיים המתים" – העיתון הראשון של שארית הפליטה ועורכו", לעיל, עמ' 191–218.

19 ברצוננו להודות מקרב לב לחיים זילברשטיין וליאָסל שוואַרצבערג על המסירות שבה שיתפו אותנו בכל הקשור לנסיגונם בבוכנוואלד בכלל ועם מרדכי שטריגלער בפרט. אנו גם רוצים להודות למר יהושע ביכלר מארכיון מוֹרְשֶׁת, שהפנה אותנו למר זילברשטיין.

מכלול הנתונים המוצגים פה מוכיח, שלפחות חלק מן השירים שנתגלו, אם לא כולם, חוברו על ידי מרדכי שטריגלער, במחנה בוכנוואלד ותחת שלטון הנאצים. יחד עם זאת אין ספק שהאוסף שנתגלה קשור לפעילותו החינוכית של שטריגלער בקרב ילדי בוכנוואלד. ואולם המחקר לגבי אוסף השירים לא תם במתן תשובה לשאלת המחברות. בכך רק נפתח פרק חשוב שעוד צריך להילמד. ייתכן שהחוברת של יאָסל שוואַרצבערג תסייע באיתור וזיהוי של שירים נוספים ששטריגלער כתב בבוכנוואלד, ובכך תתאפשר אולי השלמת החסר באוסף שנמצא במכון היהודי ההיסטורי.

אף על פי שמרדכי שטריגלער היה סופר דו־לשוני, הכותב יידיש ועברית (ומפרסם כתביו גם בעיתונות העברית במדינת ישראל ועוד לפני קום המדינה) נשאר הוא, הביוגרפיה שלו וכתביו בידיש ובעברית, פרק בלתי ידוע בתולדות ספרותנו עד היום.²⁰

לא כל שכן פרטי חייו ויצירתו בשנים עשר מחנות נאציים. על פרק זה בחייו כתב שטריגלער בעצמו לא פעם, אולם דבריו על חייו בגיטו זאמושטש ובמחנות כלולים בסיפורים ומאמרים שנדפסו בכתבי־עת רבים. בהיעדר ביבליוגרפיה של כתביו לא התאפשר עד היום לרכז את המסופר על עצמו ועל כתיבתו בשואה.

לתקופת ניו־יורק בחייו וביצירתו, קדמה תקופת פריז (יוני 1946 – דצמבר 1952). על מרדכי שטריגלער נכתב הרבה מאוד בעיתונות יידיש ועברית, ובמיוחד על ספריו הרבים שכתב ופרסם בתקופת פריז. אולם שום תשומת לב לא הוקדשה לעשרת החדשים שקדמו לזמן הגיעו לפריז. היו אלה ימי שהותו בבוכנוואלד לפני ואחרי השחרור, המהווים מקשה אחת, תקופה שבה מרדכי שטריגלער נטל חלק פעיל במיוחד – קודם בפעילות של המחתרת התרבותית במחנה, ואחר כך בהפגנת מנהיגות שקטה ועקבית בקרב שארית הפליטה בבוכנוואלד המשוחררת – כמשורר, כעיתונאי וכמנהיג ציוני.²¹

בספר המתוכנן ירוכזו כל המידע הספורדי, המפוזר במאמרים רבים וספרים על בוכנוואלד ועל ילדי בוכנוואלד, שבהם מוזכר שטריגלער דרך אגב, כאחד המשתתפים במחתרת התרבותית. אולם, את התייעוד החשוב ביותר בספר יהיו שירי מרדכי שטריגלער בידיש שנתגלו לאחרונה. את הפתיחה השירית למפעלו הפואטי והחינוכי של שטריגלער בקרב ילדי בוכנוואלד, אנו מפרסמים לראשונה כאן בהמשך.

20 שטריגלער פרסם בארץ, בעברית, בעיתונים ובכתבי־העת הבאים: דבר, מאזנים, בטרם, הפועל הצעיר, פנים אל פנים ועוד. השווה הערך M. Striegler באנציקלופדיה יודאיקה 1971, וראה אותו ערך – מעובד ומורחב – מאת יחיאל שיינטוך וליאונרד פראנגר במהדורה החדשה של אנציקלופדיה יודאיקה, באנגלית, העומדת להופיע בקרוב. רוב כתבי מרדכי שטריגלער בידיש לא תורגמו עד היום לעברית או לאנגלית.

21 דברים אחדים על כך, ראה מאמר של י' שיינטוך לעיל, לפי הערה 18.

159/26

159/26

ידן מ'גוס ז'ד...

164

פון אבאל סטריט

אבי מ'גוס ז'ד...

116

איינלייבונגס-אגאט

1 אינספיקטע פארדארעוועטע און גרויסע,
 געמיינעליכע מיטן זינל פון געווענליכע אונטער-
 זיידן און מ'ז'ל זעהן בלויטע,
 זיין מ'פרווייט באווייזן וואס מ'קאן.

5 פארנעם פרווייט זען אין די באוואכטע פוירן
 און מען דערמאנט ז'ד, אז מ'איז א סעקס געבוירן
 מ'רופט ארייס די פערער פון לאגיריינס,
 מ'הערט א לידל זינגען פון א קינד, -

און דאס לעבן ווערט אויפפונדליך פאררירט
 10 און די מער ווערן אויספונדליך פאררירט
 פון א זיי-מאגן חסדן קעגן ז'ד.
 און נאכט ז'ד מ'זוכטער מ'טרעט ז'ד
 און זיין די לייב א לידל מ'זעט ז'ד
 און מ'זעט ז'ד

/העלאת: נאדר און וויין נישט/

15

איר ווייס געוויי ווי אזוי אויפן האכן אין היינט:

היינט האכן, זיך טרייבן סאכן - אלץ, העכטיגן געקרוינט

אוי, צום בארטיגען, געווען און געהערט!

נאר קלער גארנישט, פון וואס ס'באר נישט -

האט דאס אלץ אין ד'ערד!

רעפערען: אבי ס'זעט זיך /ביי/

אבי ס'זעט זיך אלע געוויינטערדיגן

הער זיך צו אויפגעקומען

צו אונדזערס א פראגראם -

אבי ס'זעט זיך היינט

20

אוי, היינט נייע, ס'איז א סתיה ערנסט און אין טאג,

פון אונדזער לאוער, צום ווייכען גלאוער, האבן מיר פארמאסט,

פרייטיג, יעדע ברודערלעכקייט - אין דער לייט מאסיבן

זיך צו גרייכען צו: געטעטע זייטן, האכן מיר א פרויע

רעפערען: אבי ס'זעט זיך.....

דענסטייגן וויילן מיר ווייבן, עכטאס פאר זיך.

25

פון געווען קולטור און, ס'ווייבן מיר אלע קולטורן גלייך,

זיך זיך פארמאסט, טען זיך מיר א פרויע

116

יהודים בבוכנוואלד שרים...

מה טוב שמתראים...

מוטיב מנחה

מנבכי מרוצתם של ימי יגיעה אפורים,
חתומים בחותם של חדשי־מחנה מרירים
מתבלטות זוהרות שעות־תכלת ספורות:
מאמץ לעשות מה נתן, מה נוכל להראות.

מנסים להשפיע בריחים נעולים ושמורים,
נזפרים בילדות – הן נולדנו לאור, לכבוד, לחיים!
אז שולפים את העט ממבוך המגרה במדף,
מקשיבים בדריכות לקולות השרים של הטף.

החיים מתחדשים וקלים, נמשכים ושבבים –
הימים מחיכים ופורצים צעירים ויפים.
מיום חדש שמי תכלת שוב נלושים ושמהים אל כל מה שקורה –
שוב דורכים בעוזו בשבילי אדמת הבורא.

והשיר העליון מן הלב ושפתים מרעים:

כמה טוב ונעים

אנו שוב מתראים!

(הלחן: קח ואל תבכה)

מי כמוני יודע מה פורץ מן הלב כמו שיר:
גם קצת צחוק, גם שפור מצבר־רוח, גם הפתר 'אסיר',
הו! ראינו צרות ושמענו, מוטב על זה לא להרהר,
מוטב להסיח הדעת שוטבע בנשיה, יקברו

פזמון: מה טוב שמתראים

הכל בריאים ושלמים

אנא, אבקש את תשומת לבכם הבלעדית

אנא, הקשיבו לזו התכנית

בזו העת מה טוב שמתראים.

הו, שירים שחברנו, כלם מחיי נפשות,
מימי המחנה עד להיט אחרון מחולל מחולות...
המוטיב המנחה הוא חרות, אהבה ואהבה,
נתפאר, ננסה לעורר שוב עתים לתקנה.

פזמון: מה טוב שמתראים - - - -

תרבותנו צנועה, אך גדולה היא ככל זולתה,
ונראה כאן פלאי פלאים, שוב כאז ואפלו עתה,
ואורחות יסורים וימים מרעלים – כל מטְרד נעלם,
ודרשים החיים דוקא כעת, אך זמנית, לשכוח אותם.

תרגם מיידיש של.

כפי שמוזכר לעיל, הפתיחה השירית, המכונה במקור כ'אינלייטונגס־מאָטיוו', נושאת את הכותרת 'אבי מע זעט זיך' (ובלבד שמתראים). היא עצמה מפנה לשיר עממי בידיש באותו שם אשר מוכר היה, ככל הנראה, בקרב יהודי פולין בתקופה שקדמה למלחמת העולם השנייה. לצערנו לא עלה עד כה בידינו לתארך את הופעתו הראשונה של השיר וגם לא לאתר את מנגינתו המקורית. השערה זאת, שמדובר בשיר שהיה נפוץ כבר לפני השואה מבוססת על שתי עובדות: 1) אותה הכותרת מופיעה גם ברפרטואר של הזמר היידי הידוע בנציון וויטלער, שהיה שר את השיר בשנות ה-50 בנוסח שכונה כמסורתי ונשמע כעיבודו של שיר עממי. נוסח זה כולל בית אחד של מילים פשוטות עם מסר כללי ובית שני המרמז על נסיון העם בשואה ועל המשך תוקף המסר הכללי שבבית הראשון. נראה כאילו הזמר לקח שיר עממי והלביש עליו משמעות היסטורית מחודשת. 2) מספר ערויות של ניצולי שואה הצביעו על כך שהפזמון החוזר 'אבי מע זעט זיך' נשמע להם מוכר כעין שלאגר פופולרי, אך לא ידעו לשייך אותו בוודאות לתקופה מסוימת. לא ברור אם העדים התכוונו לנוסחו הפופולרי של וויטלער או לשיר שכנראה קדם לו והוא הנוסח העממי המקורי.

באוסף שלנו קיימים מספר שירים ששטריגלער כתב על בסיס של עיבוד מוטיבים ושירים של אחרים מלפני המלחמה בצירוף מנגינות מוכרות. למשל יש שיר על משקל אחד משירי י.ל. פרץ ורמזו לטקסט של פרידריך שילר ולסימפונייה התשיעית של בטהובן, השיר הנזכר לעיל למנגינה של 'ארום דעם פֿייער' וכמו כן טקסט שמצוין כעיבוד בשם 'אין אַ רוסישן דאָרף...' (בכפר רוסי) שנעשה על ידי שטריגלער. על נודג זה חוזר שטריגלער גם בשיר שלפנינו. תופעה זו כללית יותר וטיפוסית לשירה שחוברה בימי השואה, הן בקרב משוררים ידועים והן בקרב אנשי עמך, שהפכו למחברים־מתעדים בז'אנר השירי.

השימוש בשיר מוכר, כיסוד לעיבוד חדש, מלמד גם על רצונו של המחבר לשייך את יצירתו החדשה־המחודשת למסגרת רחבה יותר של מסורת תרבותית הקיימת מלפני ימי החורבן. בהתחשב בפשטות המסר העממי 'ובלבד שמתראים' ניתן להבחין פה במתן תוקף למוטיב ההמשכיות של העם היהודי הסובל בשלהי ההיסטוריה, שקם וממשיך להתקיים כקיבוץ חי על אף הכול. השימוש במטבע הלשון 'אבי מע זעט זיך' מכיון גם להדגיש ולהעביר דווקא בקרב קהל אסירים במחנה ברכנוואלד את נעימת התקווה, למען עידוד מול המציאות הקונקרטי. רעיון זה בוודאי משקף כוונה חינוכית של המחבר כלפי שומעי שירו. אולם לא ניתן לקשר ישירות את השיר אל ילדי בוכנוואלד. מבחינת תוכנו הוא אינו מיועד

במיוחד לילדים. גם העדים מר זילברשטיין ומר שווארצבערג לא זכרו אותו כשיר שלמדו או שרו עם שטריגלער.²² אולם אם נחשוב על הקונצרטים שניתנו על ידי הילדים לפני אסירים אחרים, מבוגרים ומתבגרים כאחד, ניתן להעלות על הדעת ששיר כזה היה יכול לשמש פתיחה למופע וגם אם הושר על ידי ילדים (כתת-כותרת שלו 'אינלייטונגס-מאָטיוו') – עקב תוכנו האופטימי והאוניברסלי הפונה באופן כללי לזה ש'אלס העפֿטלינג געקרוינט' (שהוכתר כאסיר בית 4, שורה 2). אופטימיות זו משתקפת החל מן הבית הראשון, בו מוצגות מציאות הימים האפורים ו'מונוטוניות המחנה' (שורות 1, 2) לצד 'שעות כחולות' בהן האסיר עושה את המאמץ להפגין את מה שהוא [עדיין] מסוגל (לעשות לאחר יום עבודה מפרך), למרות המציאות המדכאת (שורות 3, 4). ראוי לציון שימושו של שטריגלער בצבע הכחול והוא בוודאי סמל התקווה, אף הגאולה, כפי שנראה גם בבית השלישי, בשתי השורות האחרונות: 'פֿון אַ נײַ טאָג תכלת קנעט זיך / אויף גאָטס וועלט מוטיקער ס'טרעט זיך'. בבית זה מתואר התהליך הנפשי שעוברים האסיר וגם המשורר, לקראת בוקר חדש שיעלה בעתיד. בוקר של תכלת מחודשת, מטוהרת מכל טומאה, כהכרזה על נצחוננו הסופי של הצדק והטוב המוסרי. ואולי יש פה אף מקום לייחס את מוטיב התכלת לרקע החסידי של שטריגלער. דהיינו, לדבר כה ספציפי כגון מצוות התכלת, הקשורה קשר הדוק להבאת הגאולה בחסידות ברסלב וראדזין.²³ על רקע זה מהווה השימוש הספרותי בצבע הכחול כעין מצוות המשורר שמקבילה למצוות התכלת. כאשר הוא חווה בעתיד הכחול המשורר הופך לנביא כפול: לא זו בלבד, שהוא חווה את אפשרות הגאולה. תוך כדי מתן ביטוי מסורתי לאפשרות הגאולה הוא מחזק את האמונה בה בלבבות

22 ואולם יש להעיר פה, שדרכי הזכרון בוודאי משונות הן ועל כך מעיד מקרה של שיר אחר מתוך האוסף. בריאיון הראשון עם מר זילברשטיין הוא לא זיהה את השיר, שכותרתו 'דאָרט טיף אין אַ וואַלד' (אי שם בעבי היער). מקץ שבועיים הוא נזכר בשיר הזה ושר אותו בלי להציץ בנוסח הכתוב. צריך גם להביא בחשבון, שלא כל הילדים שלמדו או שרו עם שטריגלער אכן באו במגע עם אותם השירים ובאותן הנסיבות. ראה לעיל עמ' 224.

23 אצל שטריגלער יש כנראה למילה 'תכלת' משמעות כפולה: 'אַ נײַ טאָג תכלת' (יום חדש של תכלת, יום של שמיים בהירים ללא עננה), והמשמעות השנייה: בהקשר של מצוות ה'תכלת' שבקרב חסידות ברסלב וחסידות ראדזין, שמטרתה לקרב את הגאולה השלמה: 'זײַן זײַדע, ר' גרשון הענעך ליינער האָט מחדש געווען די מיצווה פֿון 'פתיל-התכלת' – נאָך גרונטיקע אויספֿאַרשונגען און וויכוחים מיט די בעלי-הלכה פֿון זײַן דור, וועגן וועלכע ער האָט געשריבן אין אַ פֿאַר ספֿרים. אין ראָדזינער חסידות איז נישט פֿאַראַן קיין בולטערער סימבאָל פֿאַר די פֿיסוף-הגאולה דורכן קיום המיצוות לשם שמים, ווי דער ענין פֿון אָפֿפֿאַרבן דעם פתיל-התכלת אין מיצוות-ציצית'. עיין במבוא ל'דאָס ליד וועגן ראָדזינער' מאת יצחק קאָצענעלסאָן, שנכתב בגיטו וארשה בין ה'1942-10.7.1942 ל'15.11.1942, בתוך: יצחק קאָצענעלסאָן, ייִדישע געטאָ-כתבים, וואַרשע 1940-1943, אַרויסגעגעבן לויט אָפֿגעראַטעוועטע כתב־ידן מיט אַרײַנפֿירן און דערקלערונגען פֿון יחיאל שײַנטוך, תל-אָבֿיב, בית לוחמי הגטאות און הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1984, עמ' 660-662.

האסירים והופך עבורם את האפשרי למוחשי וממשי. שטריגלער מפגין אפוא זיקה לתרבות ישראל ולאמונה בהמשכיות מסורת מסוימת עימה עדיין הודהה, אולם הוא עושה זאת בלבוש מחודש, שנבע מהנסיכות ההיסטוריות בהן נאלץ לכתוב.

הקריאה לאמונה בעתיד טוב יותר היא חוט השני של השיר. מחד גיסא הכרחית היא שכיחת המציאות הנוראית (ראה בתים 4 ו-6). מאידך גיסא מתברר הדחף ליצור רגעים של בילוי ונחת למען שכיחה זו (בית 4, שורה 2: 'הינט לאַכן, זיך שטימונג מאַכן') ככוח המוליד את הבשורה הפרוגרמטית, אוניברסלית (מוסרית) ופוליטית (סוציאליסטית) כאחת: 'פֿרייהייט, ליבע, ברודערלעכקייט – איז דער לייטמאַטיוו' (בית 5, שורה 3).

גם מתוך הפזמון החוזר (ראה שתי השורות האחרונות) וגם מתוך הבית החמישי (ראה שתי השורות הראשונות) משתמע שהשיר עצמו הינו חלק מתוכנית תרבותית שמוצגת לפני קהל האסירים – על ידי אסירים ובנעימה דידקטית (פזמון חוזר, שורה 3: 'הער זיך צו אויפֿמערקזאַם', שמע נא בתשומת לב).

אם נעלה על הדעת שטקסט זה, יחד עם מסריו החינוכיים האוניברסליים, הוצג דווקא על ידי ילדים – כאשר ידוע לנו ששיריו של שטריגלער הוצגו בבוכנוואלד על ידי ילדים בלבד – נגלה דבר מעניין למדי: הילדים, החוליה החלשה בחברת האסירים, מכהנים בתפקיד בעל עצמה רבה – הם מבשרי התקווה. תפקיד, יעוד יוצא דופן זה יכול כשלעצמו להוות עבור הילדים מקור כוח לשרוד. מסתברת אפוא כוונה חינוכית כפולה במעשה הכתיבה של המחבר – כלפי שותפיו המבוגרים לגורל בכלל וכלפי ילדי בוכנוואלד בפרט.

להבנת החשיבות האדירה ששטריגלער העניק ככל הנראה לפעילותו החינוכית במחנה בוכנוואלד, אנו מוצאים את המפתח בעיקר במעבר מהבית השני לבית השלישי, וכמו כן בבית האחרון של השיר. בשתי השורות האחרונות של הבית השני מגלה לנו המשורר את המשמעות שהוא רואה בכתיבתו נוכח המציאות: לאחר שנזכר, על אף סגירתו מאחורי חומות שמורות, במהותו כאדם (בית 2, שורות 1, 2), הוא מוצא את הכוח לגייס מתוך התוהו ובוהו המוסרי של המחנה את עטו, על מנת ליצור פרי חדש ובאמצעתו להעניק תיקון מוסרי הן למציאות עצמה והן למעשה כתיבתו. המשורר מוצא שוב את כוח יצירתו שכבר הלך ונחלש, בדומה להערכה המחודשת העצמית כאדם (בית 2, שורה 3) למען הילדים, כאשר פרי עטו יוצא לפועל רק בעזרת קולם (בית 2, שורה 4). שירתו מקבלת את תיקונה בכך, שהיא מצטלצלת מפי הילד שמחד גיסא מבשר את בשורת המחר הטוב יותר (מסר השיר כולו), ומאידך גיסא, הוא כשלעצמו סמל התקווה לעתיד. סינתזה שירית של משמעות כפולה זו מוצאת את ביטויה בתחילת הבית השלישי: 'און דאָס לעבן ווערט אויף סיני פֿאַרגרינגערט' – משמע: השיר מפי הילד-האסיר מקל על החיים הבלתי נסבלים; 'און די טעג ווערן אויף סיני פֿאַריינגערט' – משמע: דרך פני הילד, בהן טמונה הרי תקוות העתיד, מקבלים ימי האסיר גם הם פנים חדשות, צעירות יותר – וממילא זהו המקור להרגשת חיים מחודשת המהווה יסוד חיוני לעתיד האסיר עצמו.

גלוי לעין הפן האקזיסטנציאלי שבקשר בין שירה, ילדי בוכנוואלד ודמותו של האסיר. אין זה מפתיע אפוא ששטריגלער הוסיף בראש האוסף הנדון את הכותרת הכללית 'יודן אין בוכנוואלד זינגען...'. בכך רומז המחבר ברורות על הכוח הוויטאלי שביצירה אשר נכתבת בתנאי המוות.

לבסוף חשוב לשפוך אור על היבט נוסף שמלמד על החשיבות ששטריגלער ייחס הן ליצירתו הספרותית והן לזהותו התרבותית, וזאת כסופר יידיש בשואה. בכוננתנו להצביע על הדגש שהמחבר שם על מהותה של תרבות יידיש. בבית האחרון מסיים שטריגלער את קריאתו לעמידה רוחנית דווקא בהתייחס לתרבות יידיש. היא אמנם מכונה כ'תרבות במיניאטורה' (פֿון אונדזער קולטור אין מיניאטור), אולם היא מוצגת כ'שווה לשאר התרבויות' וככלי המתאים ביותר להפגנת 'הענט איין' (ידי ברזל, רעפֿרען, שורה ראשונה) הבלתי ניתנות לשבירה. משתמעת מכאן השקפתו של שטריגלער לגבי מהותה של תרבות יידיש כתרבות הדומיננטית בקרב יהודי מזרח-אירופה. בכוחה להגן על זהותם של אותם היהודים, שנועדו יחד עם עולמם התרבותי העשיר לכליון על ידי הנאצים.²⁴

השיר 'אבי מע זעט זיך' מהווה, ככל הנראה לא רק מבחינה רעיונית, פתיחה שירית למפעלו הפואטי של שטריגלער, אלא, במובן קונקרטי יותר, שיר פתיחה למופע שהתקיים לעיני קהל אסירים. מדובר בשיר שחלק מתוכנו משקף את המופע בו הוא הוצג: 'הער זיך צו אויפֿמערקזאם / צו אונדזערס אַ פּראָגראַם' (הקשב בתשומת לב לאחת מתוכניותינו) וכמו כן 'אוי, נייע לידער [...] / פֿון אונדזער לאַגער האָבן מיר פֿאַרפֿאַסט' (הוי, שירים חדשים ... מן המחנה שלנו חיברנו).²⁵

לעומת זאת נשמע השיר השני שברצונו להציג, כמסר עם הסתכלות מרוחקת בזמן. בשיר 'יעדע געשיכטע' נותן המחבר סיכום היסטורי.²⁶ המשורר עולה כנביא המנבא תוך כדי התרחשות האירועים ובו בזמן מתוך כעין פרספקטיבה עתידית.

24 מן הראוי לציין, ששטריגלער היה מוכר במחנה בוכנוואלד כ'יידישיסט' מובהק, שחזר והטיפ ללשון יידיש, למשמעותה ולתרבותה. מעידים על כך מר זילברשטיין ומר שוואַרצבערג, וכמו כן אחד מאנשי המחותרת החשובים בבוכנוואלד, שעמד בראש אירגון השיעורים לילדים, מר יאָנקל ווערבער. על כך מצביעה גם החוברת האיכותית של שטריגלער 'צו אייך שוועסטער און ברידער באַפֿרייטע' (1945), שהוא כתב, כקריאה לשארית הפליטה. היידישיזם של שטריגלער אינו בא על חשבון זיקתו למקורות ישראל, לשפה העברית ולעברו כתלמיד ישיבות ליטא ורב בישראל.

25 בשורות אלו טעון רמז ישיר על כך, שהשיר נתחבר בתנאי המחנה וממילא יכול להיחשב כשיר שנכתב בתקופת השואה. זאת למרות היעדר ציון תאריך כלשהו, ויתר על כן – כחלק מסדרה של תוכניות דומות בעתיד.

26 השיר מופיע בקובץ שנתגלה בעמודים 23–24. שמו של שטריגלער רשום ליד הכותרת 'מ' שטריגלער'.

142/46

111 ס. סמריגלער

יעדע געשיכטע...

116

4 יעדע געשיכטע האט זיך איר ענדע,
אויב זי איז נאר, אדער זי איז א לענגלעך.
און ווען אונדזער קאסאר, וועט געענדיקט ווערן
וועט נלאזן דער היסל מיט ליכטיקע סטערן.

5 ווען ווען וועלן די שווערסטע סיגנאן
מיט אלע בייזע בודזש איינטיקן,
אנסלויפן וועלן אלע בייזע טאטנס,
קאנצענטראציע-לאגערן און עלעמנטארישע דראפן.

יעדער ווייטאג, ער היילט זיך אויס,
אויב ער איז קליין, אבער ער איז גרויס. 10
און ווען אונדזער ווייטאג, וועט זיך פארטיילן
וועלן סיר עסוואס פון אונדזער לעגן דערטיילן.
און ווען אונדזערע קינדער וועלן דאס אויסהערן
וועלן זיי צייטן די ליפן און ניסן מיט סטערן.

15 און פיל טעגס וועלן אראפלאזן די גרעסן
פאר זייערע כאפן, וועלן זיי זיך שטען...

יעדער טעגס, קיין אנדערס ווערן
ווייל באוועגן זענען, עס טען אויף זיין.
און ווען אלע טעגס וועלן אריבער לעגן
וועט זיך א זייער געטראכטע אויסוועגן 20
און די געטראכטע וועט זיין א זייער,
פון טעגס וועט פון טעגס אריבער...

ווען ווען וועלן די שווערסטע סיגנאן
און וועלן וועלן די שווערסטע סיגנאן...

כָּל סִפּוּר...

גַּם סוּפוֹ שֶׁל סִפּוּר יִסְתַּבֵּר, יוֹדֵעַ
אִם אָמַת בּוֹ וְשָׂמָא מֵעֵין אַגְדָּה.
כְּאֲשֶׁר יִגְמַר סִיּוּטָנוּ הָרַב,
יִזְדַּהֵר הָרְקִיעַ עַל כָּל כּוֹכְבָיו,
יַעֲלֶמוּ הַחֲלוּטִין רְגָעִים בְּבְרֵי צַל
וְעַמָּם כָּל כַּחוֹת הַרְשָׁעוֹת בַּתְּבַל,
יִתְנַדְּפוּ חֲלוּמוֹת הָאִימָה בְּחֶלֶל
עַל מַחְנוֹת הָרַבּוֹז וְגִדְרוֹת הַחֲשָׁמַל.

גַּם סוּפוֹ שֶׁל מַחוּשׁ לַהַחֲלִים, לַהֲגִלִּיד,
גַּם פְּעוּט וְחַבּוּט אוֹ גְּדוּל לַהֲקַרִיד.
כְּאֲשֶׁר יִשְׁתַּקֵּם מְכַאֲבָנוּ הָעַר
שֶׁמֶץ מָה מַחֲיִינוּ נוֹכַל לְסַפֵּר.
כְּאֲשֶׁר יִלְדִינוּ יַעֲמִיקוּ לְקִלוּט
יִנְשָׁכוּ שִׁפְתֵיהֶם וְיִזְלוּ דְמָעוֹת,
וְרַבִּים אֵף יִשְׁפִילוּ עַפְעָף וְאִישׁוֹן
וְכָל פֶּרֶט יִתְבַּיֵּשׁ מִחֲרַפַּת הַהֶמוֹן.

כָּל אָדָם מִסְגֵּל אֶת עֲצָמוֹ לְשָׁנוֹת,
אֵף רַבִּים מִתְאַמְנִים לַהֲרִס וְלַרְקוּד.
כְּאֲשֶׁר יִשְׁתַּנּוּ כָּל אֲרָחוֹת הַחַיִּים
מַעֲשֵׂה רַב הַסְּטוּרֵי יוֹפֵץ בְּרַבִּים,
וְשִׁבְלֵי סְפוּרָיו תְּדַשִּׁים וְיִפִּים,
עַל אוֹדוֹת אֲנָשִׁים בְּנֵי-חֹרֶין וְטוֹבִים.
לֹא יַחוּשׁ אִישׁ חֲרָפָה, לֹא יִשְׁמִיעַ קֶלְלוֹת,
מִיִּתְרֵי נְבָלִים רַק יִמְתִּיקוּ קוֹלוֹת...

תרגם מיידיש ש.ל.

לשיר שלושה בתים, כאשר כל אחד מוקדש להיבט מרכזי בהוויית השואה. הבית הראשון מתחיל באותן שתי המילים שמהוות גם את הכותרת. 'יערע געשיכטע', ניתן לפרש פה כ'יערע מעשה' (כל סיפור), לעומת האפשרות השנייה 'כל היסטוריה', שאמנם תופיע, אך בבית האחרון בלבד. על כך שבפתיחת השיר הכוונה היא ל'סיפור', מצביע האיפיון של ה'אמיתי' או ה'בדיוני' בשורה השנייה. הסיפור אליו מתייחס המחבר מתואר מיד בהמשך כ'הסיוט שלנו', ולאור הכותרת הכללית של האוסף 'יידן אין בוכנוואַלד זינגען...' זהו הסיוט של ההתנסות בשואה בכלל והוויית מחנה בוכנוואַלד בפרט. אישור על כך אנו מקבלים על ידי שני העדים המוזכרים לעיל מר זילברשטיין ומר שוואַרצבערג. שניהם למדו את השיר

בבוכנוואלד והם מעידים על כך, ששטריגלער לימד לשיר שיר זה בנעימת השיר 'ארום דעם פֿייער' (ראה נספח). 'ארום דעם פֿייער' חובר ככל הידוע על ידי מחנכים בחוגי הנוער של תנועות כגון ה'בונד' או השומר הצעיר בפולין בשנות ה־30, והיה מוכר במיוחד בקרב בני הנוער. שטריגלער מנצל זאת בבחרו את המנגינה, אך מפגין בכך פעם נוספת גם שאיפה מסוימת להמשיך במסורת ששורשיה בתרבות העשירה של יהודי מזרח־אירופה מלפני המלחמה.

בבית הראשון נותן שטריגלער ביטוי לרעיון פשוט ביותר: לכל סיפור יש סוף, אפילו לאכזרי שבין כל הסיפורים. סוף הסיוט אינו מוטל בספק אלא מוצג כעובדה (החל משורה 3). כמו כן בוטח המחבר בעתיד מאיר (שורה 4).

בבית השני התיאור והמסר עמוקים יותר, באשר מדובר בכאב הנובע מנסיון ה'סיוט'. הכאב כתגובה פסיכולוגית עומד במרכז. אולם, כנגד הכאב הספציפי, פותח את הבית דווקא אפיפיון אוניברסלי של כאב בכלל: 'יעדער ווייטאָג היילט זיך אויס' (כל כאב סופו להירפות). בדומה לבית הראשון יש פה פתיחה אופטימית, שלמעשה מבטיחה תקפותה של נורמליות מסוימת שעתידיים לחזור אליה. רק בהמשך השיר מוצגים תהליכים פסיכולוגיים, הן אצל הקרבנות והן אצל אלה שאינם חפים מפשע. בבית זה חשוב החזיון לגבי העתיד: כאשר הכאב יחלוף, ימצאו אלה שסבלו את הכוח למסור את סיפורם לדור הבא, שיזדהה עם הנסיון הכאוב של דור הקרבנות (שורות 3–6). גם החובה להעיד ולמסור, גם ההמשכיות הביולוגית וגם האפשרות להבנה עמוקה שתקשר בין הדורות מוצאים פה את ביטויים. שלושת ההבטים הינם בעלי משמעות רבה בהקשר הפרדגוגי של הצגת השיר בקרב ילדי בוכנוואלד.

הבית השלישי מתחיל גם הוא בהכללה אופטימית: כפי שהמציאות והרגשות הטמונים בה יכולים להשתנות, כך גם האדם – גיבור הסיפור הופך בבית זה ל'גיבור ההיסטוריה'.

מוצאים פה בשורה של אידיליה מוחלטת: כאשר בני האדם יעברו תהליך השתנות מוסרית, תתחיל היסטוריה אנושית חדשה. היסטוריה זו תתבטא למעשה שוב בצורת סיפור חדש, והוא הסיפור על אודות בני אדם טובים וחופשיים.

שטריגלער יוצר לקראת הסוף האופטימי כל־כך הצלבה מוצלחת בין שתי המשמעויות של המילה 'געשיכטע', ומבשר שההיסטוריה מורכבת מסיפורים, המוליכים בסופו של דבר את זרם ההיסטוריה לכיוון הטוב המוסרי. השלמות בעתיד מצוירת בתמונה של השורה האחרונה: מציאות בה ייעדר כל צורך לבושה מוסרית ויישמעו רק הצלילים הנעלים של הַנְּבֵל.

ניתן לסכם את אופי השיר בעיקר בעזרת שני מושגים: פשטות ואוניברסליות כאחת. ויש לשאול לגבי כוונתו של שטריגלער להביא הן לפני הילדים והן לפני האסירים המבוגרים שיר כזה.

מחד גיסא, נדמה שהפשטות שבשיר נובעת מהכוונה להעביר מסר בלתי מורכב וחד־משמעי לקהל שומעים, שזקוק לעידוד פסיכולוגי ישיר ומיידי ואינו עשוי לקלוט, במצבו במציאות הנתונה, רעיונות פילוסופיים מעמיקים. זה הזמן לפעול למען האסירים ולא לעורר בהם הרהורים שיכולים להטיל ספק בקיום כולו.

מטרתו של המחבר הינה יותר חינוכית מאשר אסתטית. השירה הופכת לכלי המשרת את המציאות ולא דווקא את האמנות. פה בולטת ההתייחסות של המחנך לצורכיהם של חניכיו. יחד עם זאת, מופנה המסר המוסרי האוניברסלי לכלל האסירים בשם כלל האנושות. פה ניכרת הנטייה החינוכית במובן רחב יותר. ואמנם, לאורך כל השיר נשנית ושבה הנעימה האוניברסלית אשר מצאה את ביטוייה כבר ב'אינלייטונגס־מאָטיוו' בצורת סיסמאות כה ברורות כגון: 'פֿרי־הייט, ליבע, ברידערלעכקייט' (חרות, אהבה, אחווה, ראה שם, בית 5). אין אנו מוצאים בשיר 'יעדע געשיכטע' כל הדגשה לגבי התימטיקה היהודית בסיפור הספציפי של השואה. סיפור זה מוצג ככלול במסגרת רחבה יותר של שלהי ההיסטוריה הכללית – ועל כך נרמז בכותרת עצמה.

השיר 'יעדע געשיכטע' מתאר למעשה כעין אוטופיה, שניתנת להתפרש היטב לאור ההשקפה הפוליטית השלטת בקרב תנועת המחתרת בבוכנוואלד, והיא קומוניסטית מובהקת. אין לייחס את הפן הזה ישירות להשקפותיו של שטריגלער עצמו.²⁷ אולם מתבררת פה במיוחד התלות שלו כמחנך של ילדי בוכנוואלד אשר גויס על ידי אנשי המחתרת בעלי אידיאולוגיה ברורה. בהיותו פעיל תחת השגחתם, הוא חייב לבטא בשיריו במידת מה גם את המסר האידיאולוגי שלהם, שהוא: שוויון ללא הבדלים תרבותיים או לאומיים, אם כי אין זה סותר את הנטיות הסוציאליסטיות שעליהן שטריגלער הכריז מאוחר יותר.

'יעדע געשיכטע' מהווה השלמה חשובה ל'אָבי מע זעט זיך':

השיר הראשון שהצגנו, כלל רמז ברור על מקומה ותפקידה של הזהות היהודית המתבטאת בתרבות יידיש. בכך נפתחה האפשרות לאנשי המחתרת היהודית בבוכנוואלד להעלות על סדר היום בעייתיות ותימטיקה פרטיקולרית משלה.

השיר השני, לעומת זאת, מצביע על מידת ההשתייכות של המחתרת היהודית למחתרת הכללית בבוכנוואלד ועל תלותה המשוערת של הראשונה במערכת המושגית של השנייה.

שני השירים שופכים אור על שני הצדדים הקיימים ביצירתו של מרדכי שטריגלער מתקופת בוכנוואלד.

27 העובדה ששטריגלער לא היה בעל השקפה קומוניסטית באותה תקופה, משתמעת מתוך מספר עדויות, המתארות אותו כאיש עם נטייה ציונית מסוימת.

אַרום דעם פֿייער *

אַרום דעם פֿייער
מיר זינגען לידער,
די נאַכט איז טייער,
זי קומט נישט ווידער.

און ווען דער פֿייער
ט'פֿאַרלאָשן ווערן,
שיינט אויף דער הימל
מיט זיינע שטערן.

באַפּוצט די קעפּ
מיט בלומען־קראַנצן,
אַרום דעם פֿייער
איז גוט צו טאַנצן.

וויל טאַנצן זינגען
איז אונדזער לעבן,
אַרום דעם פֿייער
חלומות שוועבן.

* הטקסט של השיר המובא כאן שוחזר מן הזכרון בהתייעצות טלפונית בין ארבעה: דב נוי, שלום לוריא, אדם גרוזמן ויחיאל שיינטוך. נוסח אחר השווה בתוך: חנה גאַרדאַן־מלאָטעק (צונויפֿשטעלער), מיר טראָגן אַ געזאַנג, ניו־יאָרק, אַרבעטער־רינג, 1972, עמ' 177.

Moderate Tempo

The musical score consists of eight staves of music in a single system. The notation includes treble clefs, a key signature of one flat (B-flat), and a 4/4 time signature. The music features a variety of note values including quarter, eighth, and sixteenth notes, as well as rests. Chord annotations are placed above the staff lines, indicating the harmonic structure. The score concludes with a double bar line and the instruction 'D.C. at Fine'.

Chord annotations: Dm, Gm, Dm, Gm, (Gm), Dm, A7, Dm, (Dm), Gm, Dm, Gm, Dm, A, Dm, Fine, Bb, D7, Gm, C, C7, F, Gm, A, Dm, A7, Dm, D.C. at Fine